

HISTORICKÉ A REGIONÁLNÍ SOUVISLOSTI VÝVOJE NĚKTERÝCH STATUTÁRNÍCH MĚST ČR

Milan Körner

Tento text je možné považovat za „úvod“ k následujícím článkům Pavla Koubka, Jaroslava Jelínka a Karla Beránka věnovaným v prvním případě městům Karlovy Vary, Mladá Boleslav a Jihlava, která leží v různých krajích. V druhém případě se jedná o města v rámci jednoho (Ústeckého) kraje: Ústí nad Labem, Teplice, Děčín, Most a Chomutov.

Mimo správní funkci (centra krajů) mají všechna centra také významnou funkci ekonomickou. Ta se však po roce 1990 projevuje značně odlišným vývojem. Dvě ze sledovaných měst (Karlovy Vary a Teplice) jsou významnými lázněmi. Z hlediska kulturně-historického potenciálu je situace sledovaných měst velmi rozdílná. Městskou památkovou rezervací je pouze historické jádro Jihlavy (1982). Městské památkové zóny jsou v Karlových Varech, Mladé Boleslavi, Chomutově a Teplicích (1992). Děčín a Ústí nad Labem v podstatě historická jádra nemají. Starý Most byl zbourán a současně město je nové. Historickými správními centry byly v Karlovarském kraji Loket a Cheb, v kraji Ústeckém Litoměřice a Žatec. Centra těchto měst jsou městskými památkovými rezervacemi. Tou je i centrum Kadaň v okrese Chomutov. Zatímco obslužnou funkci plní všechna sledovaná města v podstatě vyhovujícím způsobem, v roli center zaměstnanosti většina z těchto měst selhává.

Nezaměstnanost (za okresy v listopadu 2010) vykazuje tyto hodnoty (v %):

Mladá Boleslav	4,6
Karlovy Vary	10,2
Teplice	13,2
Jihlava	8,1
Chomutov	12,3
Ústí n. L.	13,2
Děčín	14,7
Most	15,9

Karlovy Vary, Mladá Boleslav, Jihlava

Sledovaná města, v současné době města statutární, mají přibližně stejnou velikost – cca 50 tis. obyv. (Mladá Boleslav včetně Kosmonos).

Karlovy Vary a Jihlava jsou po přerušení v období 1960–1990 opět krajskými městy. Mladá Boleslav byla krajským městem v dřívější minulosti (do roku 1927).

Prosperita města byla v různých dobách rozdílná a měla, resp. má, rozdílný potenciál. Jihlava (zal. 1233) byla významným baňským městem (zejména v období 1270 – konec 14. stol.).

Karlovy Vary (zal. 1370) byly a jsou významnými evropskými lázněmi (od roku 1707). Mladá Boleslav (zal. 1334) byla a je významným průmyslovým a ekonomickým centrem (od konce 19. stol.). Historicky byly Karlovy Vary od poloviny 15. století součástí kraje Loketského, od roku 1855 kraje Chebského.

Mladá Boleslav byla krajským centrem od roku 1751 do roku 1927 s výjimkou období 1850–1855, kdy byla součástí kraje Jičínského. Jihlava byla krajským centrem od roku 1848 s výjimkou období 1850–1855, kdy byla součástí kraje Brněnského.

Po vzniku Československa byl na základě zákona č. 125/1927 Sb. s platností od 1. 12. 1928 vytvořen dvoustupňový systém a země – okresy. V Čechách bylo 103 okresních úřadů a v zemi moravsko-

slezské 45, na Slovensku 79 a na Podkarpatské Rusi 12.

Za protektorátu byly Karlovy Vary součástí Regierungsbezirk Karlsbad (Deutschland), Mladá Boleslav patřila k Oberlandratsbezirke Pragland a Jihlava byla centrem Oberlandratsbezirke Iglau.

Zákonem č. 28 z 21. 12. 1948, o krajském zřízení s platností od 1. 2. 1949 byla zrušena kategorie měst se zvláštním statutem (Plzeň, Liberec, Olomouc, Opava a Košice), statut byl ponechán Praze, Brnu (a Bratislavě) a bylo vymezeno 13 krajů. Krajskými městy byly (na území ČR) též Karlovy Vary, Liberec, Pardubice, Jihlava, Olomouc a Gottwaldov (Zlín).

Zákonem č. 36/1960 Sb. byla provedena nová územní organizace vytvořením 10 krajů (z toho 3 na území SR). Výše uvedené (zaniklé) kraje se staly (převážně) součástí krajů Západočeského, Severočeského, Východočeského a Jihomoravského. Mimo ně byly na území ČR kraje Středočeský, Jihočeský a Severomoravský.

Karlovy Vary byly v kraji Západočeském a Jihlava v kraji Jihomoravském. Od 1. 1. 2001 se ČR člení na 14 krajů, tedy o kraj více než v roce 1949. Praha je samostatným krajem a zachován je kraj Středočeský (ve vnějším vymezení z roku 1960), který nemá krajské město. Krajská města jsou stejná jako v roce 1949, správní území krajů je však částečně odlišné.

	1955				2005			
	počet obcí	plocha km ²	počet obyv.	obyv. /km ²	počet obcí	plocha km ²	počet obyv.	obyv. /km ²
Karlovarský kraj	478	4 540	326 950	72,2	132	3 315	304 588	91,9
Vysočina (Jihlavský kraj)	1 018	6 621	431 161	65,2	704	6 790	510 114	75,1

Zdroj: Statistický lexikon obcí ČR 1955, obyv. 1. 3. 1950, správní vymezení 1. 1. 1955, Malý lexikon obcí ČR 2005

Regionální význam sledovaných měst přibližně stejně velkých (Kosmonosy se po r. 1990 odtrhly od Mladé Boleslavi) je rozdílný.

Karlovarský kraj je rozlohou i počtem obyvatel výrazně nejmenším krajem ČR. Cheb jako druhé centrum kraje má přeshraniční význam zasahující do území sousedních zemí SRN (Bavorsko, Sasko).

Postavení Jihlavy v rámci kraje Vysočina není výrazně dominantní. Silnými centry střední úrovně jsou města Třebíč, Havlíčkův Brod a Žďár nad Sázavou.

Mladá Boleslav není krajským městem, je však regionem s nejvyšší ekonomickou výkonností v rámci ČR. Město dominuje severovýchodní části území Středočeského kraje, jeho regionální význam výrazně přesahuje do krajů Libereckého a Královéhradeckého.

Pozice v pořadí českých měst

	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2010
Jihlava	12	14	19	20	20	22	22	22	22
Karlovy Vary	24	19	13	17	19	15	18	18	19
Mladá Boleslav	27	29	23	27	26	25	27	26	26

Zdroj: Statistické lexikony k jednotlivým censům

	vývoj počtu obyvatel						vývoj rozsahu území tis. km ²	
	1930	1950	1970	1991	2001	2010	1970	2001
Karlovy Vary	23 901	36 263	42 875	56 054	53 358	51 320	39,8	59,1
Mladá Boleslav	19 630	22 563	33 552	43 859	44 255	44 750	33,5	29,0
Jihlava	31 028	29 517	40 839	51 831	50 702	51 222	37,4	87,9

Zatímco v roce 1970 byl územní rozsah všech tří měst srovnatelný, v roce 2001 byla plocha Mladé Boleslavi menší (o Kosmonosy a některé další obce), plocha Jihlavy se zvětšila 2,4x a Karlových Varů 1,5x.

Všechna tři města vytvářejí aglomerační prostory s rozdílnou populační velikostí danou především zastoupením dalších měst.

	počet obyv. (tis.)	ostatní města (počet obyvatel v tis.)	aglomerace celkem (tis.)
Karlovy Vary	51,5	Sokolov (24,5), Loket (3,2), Nové Sedlo (2,7), Chodov (14,3), Nová Role (4,0), Ostrov (17,1)	cca 120
Mladá Boleslav	44,6	Kosmonosy (4,4), Bakov nad Jizerou (4,7), Turnov (14,5), Mnichovo Hradiště (8,5), Dobruška (3,1), Bělá pod Bezdězem (5,0)	cca 90
Jihlava	51,1	Polná (5,1)	cca 60

Karlovarská aglomerace je rozvíjena při toku Ohře, její dopravní páteří je silnice R6 a souběžně vedená železniční trať. Rovněž mladoboleslavská aglomerace má v podstatě koridorový charakter při toku Jizery. Její dopravní páteří je silnice R10 a rovněž souběžně vedená železniční trať.

Jihlavská aglomerace je v podstatě bodová. Dopravní páteří je silnice I/38, která město napojuje na dálnici D1. Mimo města Polná (zal. již v roce 1242) v okolí Jihlavy není městské osídlení.

Od Mladé Boleslavi se v roce 1990 odloučily některé obce (vč. současného města Kosmonosy), které v některých případech měly větší nárůst počtu obyvatel.

	1991	2010	
Kosmonosy	3 557	4 524	
Bradlec	215	1107	
Josefův Důl	381	495	
Dalovice	187	198	
Vinec	198	263	
celkem	4 538	6 587	nárůst o 2 049 obyv.

Zdroj: Statistický lexikon obcí, ČSÚ, 1992; Malý lexikon obcí, ČSÚ, 2010

Statutární města Ústeckého kraje

Dnešní Ústecký kraj má pět statutárních měst (stejně jako kraj Moravskoslezský, nejvíce z krajů ČR). Všechna města byla založena ve 13. a 14. století, Ústí nad Labem 1249, Děčín 1263, Most (Brux) 1278, Teplice 1307 a Chomutov 1335. V roce 1830 bylo na území dnešní ČR osm měst s více než 10 tisíci obyvy., v roce 1850 jich bylo jedenáct, žádné z nich však nebylo na území současného Ústeckého kraje. V roce 1869 (první systematické sčítání obyvatel) hranici 10 tisíc těsně překročila města Ústí nad Labem a Teplice. V roce 1880 to již byly i Most a Chomutov. Děčín překročil velikost 10 tisíc až v roce 1921, Podmokly jako samostatné město již v roce 1910 dosáhly 15 tisíc obyvy.

Do roku 1939 žádné z měst nebylo krajským centrem. V období od poloviny 15. století do roku 1849 byly Ústí, Teplice a Děčín součástí kraje Litoměřického a Most a Chomutov součástí kraje Žateckého.

V roce 1850 byly Ústí a Děčín v kraji Litoměřickém a Teplice, Most a Chomutov v kraji Chebském.

V roce 1855 bylo obnoveno zařazení platné před rokem 1849. V období, kdy neexistovalo krajské zřízení, byla všechna města centry politických okresů.

Ústí nad Labem (Ausig) bylo v období 1939–1945 centrem Regierungbezirk Ausig (Sudety v rámci německé říše). Krajské zřízení bylo obnoveno v roce 1949 (kraj Ústecký). V letech 1960–2001 bylo Ústí centrem kraje Severočeského zahrnujícího též Liberecko.

Územím prochází významná spojení z Prahy na saská centra Lipsko a Drážďany.

V roce 1732 byla schválena výstavba hlavních silnic. Zahájena byla v roce 1738, soustavná výstavba však začala až počátkem 19. století a okolo roku 1850 byla ukončena. Součástí této sítě byly i silnice Praha – Lipsko (přes Slaný, Louny a Chomutov) a Praha – Drážďany (přes Veltrusy, Lovosice a Ústí nad Labem).

V roce 1777 byl vydán navigační patent, který stanovil podmínky pro stavební úpravy na splavných řekách. Výstavba plavebních komor na labsko-vltavské cestě byla zahájena roku 1897 a ukončena až v roce 1936 (Střekov).

Železniční trať Praha – Podmokly (Děčín) byla dokončena v roce 1850 a v následujícím roce bylo možné souvislé spojení do Drážďan.

Hlavní dopravní spojení do Saska bylo pochopitelně vedeno podél Labe přes Ústí nad Labem a Děčín. Silnice Praha – Drážďany byla později přeložena do koridoru přes Teplice a Cínovec. S výstavbou dálnice D8 se tato trasa opět vrátila do prostoru Ústí nad Labem, není však vedena v údolní poloze. Mimo hlavní trasy přes Krušné hory tak leží ze sledovaných měst jen Most. Přes dokončení významných dopravních staveb významnější rozvoj měst v Ústeckém kraji se začíná projevovat až ke konci 19. století. Je výrazně stimulován rozvojem těžby uhlí a průmyslu. Města nezaznamenala ani výrazný pokles počtu obyvatel v důsledku vysídlení německých obyvatel po 2. světové válce. Pokles mezi lety 1930 a 1950 byl jen u Chomutova a Mostu. V roce 1950 již byly Podmok-

ly součástí Děčína. K největšímu rozmachu dochází v období socialistické industrializace (1950–1980), kdy města zaznamenala následující nárůsty:

	z	na	tj. o
Ústí n. L.	56,9	88,4	31,5 tis. obyvy.
Most	26,5	60,6	34,1 tis. obyvy.
Teplice	35,5	54,0	18,5 tis. obyvy.
Děčín	35,6	55,7	20,1 tis. obyvy.
Chomutov	28,8	51,8	23,0 tis. obyvy.

V období 1980–91 narostla města Ústí nad Labem a Most o cca 10 tisíc obyvatel, ostatní města stagnovala. Po roce 1991 zaznamenala všechna města určité ztráty počtu obyvatel, nikoliv však významné. Přes vysokou míru nezaměstnanosti je však dosud migrace obyvatel z Ústeckého kraje i jeho největších měst velmi nízká. Tento vývoj je výrazně odlišný od sousedního Saska, které již prošlo výraznou transformací ekonomiky a udržení počtu obyvatel ve významně průmyslových centrech se ukáza-

Historický vývoj a postavení měst – počet obyvatel (pořadí v rámci ČR)

1869		1880		1890	
Ústí n. L.	10,9 (16)	Ústí n. L.	16,5 (14)	Ústí n. L.	23,6 (10)
Teplice	10,2 (20)	Teplice	14,8 (16)	Teplice	17,5 (18)
Chomutov	7,4 (42)	Most	10,1 (42)	Most	14,9 (23)
		Chomutov	10,1 (43)	Chomutov	13,0 (34)
1900		1910		1921	
Ústí n. L.	37,3 (8)	Ústí n. L.	39,3 (8)	Ústí n. L.	39,8 (7)
Teplice-Šenov	24,4 (12)	Teplice-Šenov	26,7 (15)	Teplice-Šenov	28,9 (11)
Most	21,5 (18)	Most	25,7 (18)	Most	27,2 (14)
Chomutov	15,9 (33)	Chomutov	19,9 (30)	Chomutov	21,1 (21)
				Podmokly	15,1 (34)
1930		1950		1961	
Ústí n. L.	43,8 (6)	Ústí n. L.	56,9 (6)	Ústí n. L.	65,1 (7)
Chomutov	33,3 (12)	Děčín	35,6 (15)	Teplice	46,8 (15)
Teplice-Šenov	30,8 (15)	Teplice	35,5 (17)	Most	44,5 (16)
Most	28,2 (17)	Chomutov	28,8 (20)	Děčín	39,4 (19)
Podmokly	22,7 (22)	Most	26,5 (21)	Chomutov	33,1 (22)
1970		1980		1991	
Ústí n. L.	72,9 (10)	Ústí n. L.	88,4 (11)	Ústí n. L.	100,0 (7)
Most	54,7 (15)	Most	60,6 (16)	Most	70,7 (14)
Teplice	50,7 (16)	Děčín	54,7 (19)	Děčín	54,3 (19)
Děčín	44,1 (18)	Teplice	54,0 (20)	Chomutov	53,1 (20)
Chomutov	39,9 (22)	Chomutov	51,8 (21)	Teplice	53,0 (21)
2001		2010			
Ústí n. L.	95,4 (9)	Ústí n. L.	95,5 (7)		
Most	68,3 (14)	Most	67,7 (14)		
Děčín	52,5 (19)	Děčín	52,3 (18)		
Teplice	51,1 (20)	Teplice	51,2 (21)		
Chomutov	51,0 (21)	Chomutov	49,8 (22)		

Pozn.: údaje za administrativní vymezení v příslušném roce

lo jako nereálné. Lze předpokládat, že k obdobnému vývoji s určitým zpožděním dojde i na české straně Krušných hor. Vývoj směřující především ke kvalitě obytného i přírodního prostředí lze i při určité ztrátě počtu obyvatel považovat za pozitivní.

V roce 1869 měla krajská města Litoměřice 10,0 tisíc obyvatel (21. pozice v ČR) a Žatec 8,9 tisíc obyvatel (31. pozice v ČR). V dnešním Ústeckém kraji byl největší Varnsdorf s 13,2 tisíci obyvatel (14. pozice), významný byl též Jiříkov (Georgswalde) s 8,2 tisíci obyvatel (37. pozice). Tato města jsou dnes v okrese Děčín. Jejich nejbližším významným centrem je saské město Zittau.

Pořadí měst před rokem 1921 je ovlivněno skutečností, že pražská předměstí byla samostatnými městy a umístěvala se na předních pozicích. Žižkov byl v letech 1890 a 1900 čtvrtým největším městem, v roce 1910 jej vystřídaly Královské Vinohrady. Ve stejném období bylo na místě 17.–32. město Bielsko, které se následně stalo součástí Polska.

Všechna města jsou součástí urbanizovaného prostoru Podkrušnohoří, jehož dopravními osami jsou silnice I/13 a železniční trať Karlovy Vary – Děčín. Toto urbanizované území lze dělit na části chomutovsko-mosteckou

a teplicko-ústeckou. Značně autonomní je Děčínsko. Jednotlivá centra nelze pojímat vždy samostatně, neboť v některých případech vytvářejí v podstatě souvisle zastavěné území, jehož součástí jsou další města.

Je to zejména v případě:

Teplice	Dubí	7,7 tis. obyv.
	Krupka	13,8 tis. obyv.
	<u>Duchcov</u>	<u>9,0 tis. obyv.</u>
		30,5 tis. obyv.
Chomutova	Jirkov	21,2 tis. obyv.

Reálná velikost sídelních prostorů:

Teplice – Krupka	cca 80 tis. obyv.
Chomutov – Jirkov	cca 70 tis. obyv.

Chomutov je vyšším centrem pro města Kadaň (18,0 tisíc obyvatel) a Klášterec nad Ohří (15,6 tisíc obyvatel). Most je vyšším centrem pro Litvínov (27,5 tisíc obyvatel) a příp. Bílinu (15,9 tisíc obyvatel). V okolí Ústí nad Labem a Děčína se města s více než 5 tisíci obyvateli nevyskytují. Makroregionální působnost krajského města Ústí nad Labem již v roce 2001 nezahrnovala SO ORP Podbořany, Žatec, Louny, Roudnice nad Labem a Varnsdorf „spádující“ k hl. m. Praze. Lze předpokládat, že v současné době do Prahy spádují i SO ORP Litoměřice a Lovosice.

Předcházející text dokumentuje rozdílný vývoj sledovaných statutárních měst v českém, v případě měst Ústeckého kraje i v přeshraničním kontextu.

Zatímco vývoj Karlových Varů, Mladé Boleslavi a Jihlavy v období 1970–1991 lze v podstatě považovat za kontinuální, města Ústí nad Labem a Most zaznamenala v tomto období značný nárůst. Další města Ústeckého kraje – Děčín, Chomutov a Teplice – již v druhé polovině intervalu (1980–91) stagnovala.

V období po roce 1991 stagnace, resp. pokles počtu obyvatel postihla, již všechna sledovaná města s výjimkou Mladé Boleslavi zaznamenávající mírný nárůst. Pokles počtu obyvatel není doprovázen posilováním obcí v příměstském území. Toto posilování se projevuje jen u Mladé Boleslavi.

Je velmi pravděpodobné, že další vývoj sledovaných měst bude značně odlišný a ve většině případů bude pokračovat pokles počtu obyvatel v důsledku migrace zejména aktivní části obyvatel do jiných regionů ČR i dalších zemí (zejména v rámci Evropské unie).

Pojetí obou následujících příspěvků je odlišné. Představují zajímavý pohled na česká centra a jejich rozvoj, zejména v úrovni územního plánování.

Pavel Koubek se převážně věnuje územním plánům měst, Karel Beránek pak převážně regionální dokumentaci v úrovni ZÚR.

Oba architekti mají rozsáhlé zkušenosti i s jinými městy a regiony.

*Ing. arch. Milan Körner, CSc.
AURS, s. r. o.*

ENGLISH ABSTRACT

The Historic and Regional Contexts of the Development of Some Statutory Towns in the Czech Republic, by Milan Körner

This text may be considered as a foreword to the following articles by Pavel Koubek, Jaroslav Jelínek and Karel Beránek, the former focusing on Jihlava, Karlovy Vary and Mladá Boleslav as towns in three different Regions, and the latter, on Ústí nad Labem, Teplice, Děčín, Most and Chomutov, as towns within one Region.